

Digital Mystical Wayfaring: Re-examining the Concepts of Khalwa (Inner Spiritual Seclusion) and Fanā' (Annihilation in God) in the Age of Social Media

Firooz Fazeli *

Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Guilan, Rasht, Iran

Roxana Shamsaei

Ph.D. Student in Mystical Language and Literature, University of Guilan, Rasht, Iran

Abstract

The advent and proliferation of social media have fundamentally transformed the traditional manifestations of Khalwa (inner spiritual seclusion) and Fanā' (annihilation in the Divine), which are rooted in mystical wayfaring and human spiritual experience. This study employs an interpretive-analytical approach, grounded in the principles of Islamic mysticism and the philosophy of technology, to examine the relationship between digital presence and the inner spiritual solitude (Khalwa) of contemporary humans, thereby seeking to facilitate the reclamation of Sulūk (mystical wayfaring) within the networked context. The research methodology is based on a conceptual-comparative analysis of mystical texts and contemporary communication discourses. The findings reveal that within digital existence, Khalwa has been transformed from physical isolation into a state of "data solitude," while Fanā' has been redefined from mystical unity into "annihilation in connectivity". This transformation is such that the individual, when confronted with the incessant flow of information, undergoes a form of data-centric asceticism and communicative self-restraint. The foregoing analysis leads to the conclusion that digital Sulūk can be interpreted as a paradigm for redefining spirituality in the network age—a paradigm that transposes the ethical heritage of Khalwa and Fanā' from the mystical tradition into the context of a globally connected existence, thereby unveiling

* Corresponding Author: drfiroozfazeli@guilan.ac.ir

How to Cite: Fazeli, F., Shamsaei, R. (2025). Digital Mystical Wayfaring: Re-examining the Concepts of Khalwa (Inner Spiritual Seclusion) and Fanā' (Annihilation in God) in the Age of Social Media, *Journal of New Media Studies*, 11(42), 27-59. DOI: 10.22054/nms.2025.89384.1927

new horizons for media literacy and the spiritual life of modern humanity.

Extended Abstract:

Introduction

Within the Islamic mystical tradition, concepts such as *Khalwa* (inner spiritual seclusion) and *fanā'* (annihilation in the Divine) have perpetually been regarded as foundational pillars of mystical wayfaring (*Sulūk*) and the path to spiritual transcendence. In its conventional Sufi interpretation, *Khalwa* denotes a state wherein the *Salik* (spiritual wayfarer), by distancing themselves from worldly manifestations and social clamor, attains the capacity for complete concentration upon the Absolute Truth. *Fanā'ī* Eshkevari (1390 SH/2011 CE, p. 50) characterizes this state not as mere isolation, but rather as a deliberate and purposeful process for reorienting the heart and mind; a process that commences with the purification of the self (*tazkiyat al-nafs*) and culminates in the unveiling of spiritual intuition (*kashf-e shahood*). *Zafarnavaei* (1389 SH/2010 CE, p. 108) similarly identifies *Khalwa* as the very essence of the mystical path. He contends that the moral constitution of the wayfarer is contingent upon the art of spiritual seclusion and the practice of severing attachments, thereby creating the necessary conditions for *Fanā'*, which signifies the complete effacement of the self in the will and presence of the Divine, can be understood from this definition as the ultimate aim of mystical seclusion. The objective of this seclusion is to withdraw from creation in order to direct one's heart and soul wholly towards the Divine Presence and to commune with Him, thereby attaining the station of proximity. Thus, withdrawing from creation is, in essence, drawing near to the Truth.

These concepts have secured an established position throughout the history of Islamic civilization, not merely within mystical literature, but also in the very structure of the daily lives of the people of the *Tariqa* (mystical path). Indeed, practices such as meditation (*Muraqabah*), remembrance (*Dhikr*), spiritual asceticism (*Riyadat*), and the preservation of sacred boundaries constituted integral components of the daily existence of Sufis and mystics. *Mousavi and Alasti* (1395 SH/2016 CE, p. 3) analyze that the digital sphere, by enabling perpetual presence and uninterrupted connectivity, has fundamentally transformed the traditional paradigm of *Khalwa*,

steering the human being from an inward-oriented mode of being toward a state of "perpetual self-performance." What which was once constituted an inner silence and a focus on the negation of the self has now, within the algorithmic architecture of networks, been transmuted into continuous presence and the re-presentation of the self before the gaze of a global audience.

Movahedi-Asl and Dirbaz (1398 SH/2019 CE, p. 7) interpret this transformation as indicative of a profound shift in the "understanding of presence". In their analysis, contemporary humanity is defined by a form of "presence within the gaze of others"—a presence that, rather than being oriented towards divine proximity, has been transmuted into a state of being seen and receiving social validation based on data-driven interactions. This situation has fundamentally compromised the possibility of *Khalwa*, while simultaneously transmuting the meaning of *Fanā'* from its traditional conception of "annihilation in God" (*fanā' fi'llah*) to a contemporary state of "annihilation within the data stream."

The present study seeks to demonstrate how technological tools can be utilized not merely for communication or content production, but to facilitate spiritual experiences—experiences that transform data solitude and algorithmic annihilation into opportunities for self-cultivation, introspection, and connection with Truth.

Research Questions

The present study grapples with a fundamental inquiry: Can a novel form of spirituality emerge from within network culture—one in which *Khalwa* and *Fanā'* are harnessed to enhance digital ethics? Furthermore, can digital *Sulūk* forge a connection between the mystical tradition and data-driven existence, thereby enabling the technology-saturated human to navigate a path toward transcendence and self-awareness?

Research Method

This study adopts a qualitative and theoretical research design, grounded in an interpretive-analytical approach. The objective of this methodology is not the collection of empirical data, but rather the excavation of meaning, the interpretation of latent conceptual layers, and the reconstruction of the nexus between traditional mysticism and digital existence. In employing hermeneutic analysis, the researcher strives to comprehend texts and phenomena through their own internal logic; meaning that each text and every experience is interpreted

within its specific horizon of significance, rather than being forced into the mold of external presuppositions or quantitative metrics.

The analysis proceeds through three methodical layers: At the primary layer, a hermeneutic re-reading of mystical texts was conducted to extract their existential meanings. At the secondary layer, these meanings were contextualized within the framework of digital experience to illuminate the technological dimensions of presence. Finally, at the tertiary layer, the convergence of insights from both domains facilitated the formulation of novel concepts—such as "data-driven solitude" and "annihilation within data"—which collectively constitute the theoretical framework of "digital Sulūk".

Results

A comparison of this study's findings with the traditional literature of Islamic mysticism reveals that concepts such as Khalwa and Fanā' in classical texts were fundamentally understood within the context of personal spiritual wayfaring and metaphysical experience—Khalwa as a disengagement from worldly preoccupations and Fanā' as dissolution into Divine reality (Zafarnavaei, 1389 SH/2010 CE, p. 2; Fanā'ī Eshkevari, 1390 SH/2011 CE, p. 96). In contrast, within modern philosophy of technology literature, these concepts have been redefined through their interaction with technological contexts. "Data-driven solitude" and "algorithmic Fanā'" represent this shift, which, in Borgmann's (1984, p. 42) analysis, is attributed to adherence to the "device paradigm," and in Verbeek's (2011, p. 68) view, is ascribed to the mediating structures of technology. An examination of the ethical and spiritual ramifications of this transformation reveals that digital spirituality can create opportunities for the cultivation of self-awareness and transcendent presence, provided that the use of platforms is coupled with intentionality, the restriction of superfluous information, and the deliberate governance of algorithms (Khaniki & Khojir, 1398 SH/2019 CE, p. 9).

A probe into the communicative-mystical implications of this transformation reveals that since "data-driven solitude" constitutes a digital facsimile of the intimate secret of spiritual seclusion—a secret now involuntarily surrendered to the data market—the sanctity of the "inner mystery" is effaced within the digital realm. Consequently, contemporary mysticism has witnessed a redefinition of Khalwa: while external solitude may persist, our inner being is laid bare on

platform servers. Furthermore, a fundamental tension arises between the traditional practices of "self-vigilance and spiritual accounting" (muraqabah and muhasabah) and the reality of the "uncontrolled digital footprint." This data-driven solitude creates a mechanism for the surveillance and potential guidance of the spiritual wayfarer. Ultimately, this trajectory risks leading the individual toward "data-driven annihilation" (Fanā')—an involuntary and unconscious dissolution of human identity into the power of the technocratic system, wherein personal agency is substantially weakened, and the individual increasingly conforms to the identity prescribed by data flows.

An analysis of digital spirituality's strengths reveals its significant potential for expanding access to spiritual teachings, fostering supportive communities, and facilitating the exchange of mystical experiences within digital environments (Verbeek, 2011, p. 70). Furthermore, technology can serve an educational and inspirational role, enabling shared spiritual presence across disparate geographical contexts. However, its weaknesses are equally noteworthy; these include the risk of experiential superficiality, the diminishment of contemplative depth, and the reduction of spirituality to a form of consumable, instantaneous content that is perpetually represented and forgotten within algorithmic cycles (Borgmann, 1984, p. 43). These shortcomings further illuminate the necessity of developing a paradigm for digital wayfaring (sulūk), structured around three core components: data-informed solitude, transcendent presence, and algorithmic fanā'. Such a model aims to preserve spiritual efficacy while preempting the inherent vulnerabilities of networked existence.

Conclusion

The analysis of results revealed that the paradigm of digital *Sulūk* consists of three interconnected components: first, *data-informed solitude*—a form of algorithmic silence or deliberate restraint from aimless information sharing, which prevents uncreative immersion in data; second, *transcendent presence*—a redefinition of human presence in the online environment as a responsible and qualitative mode of being; and third, *algorithmic Fanā'*—not a dissolution into the network, but a conscious experience of the boundary between human and technology, enabling the reflective and ethical management of dependency on constant connectivity (Khaniki &

Khojir, 1398 SH/2019 CE, p. 9). Together, these components form a system for organizing human existence in the digital sphere at the psychological, ethical, and social levels, and—when coupled with media literacy education—can significantly enhance spiritual life in the virtual world.

Empirical results, particularly those based on the analysis by Mousavi and Alasti (1395 SH/2016 CE, p. 8), demonstrate that sustained presence without solitude fosters internet addiction, cognitive fragmentation, and identity dissonance. Consequently, *data-informed solitude* within digital wayfaring serves a therapeutic function, enabling the reconstruction of identity in a world saturated with representations. Conversely, *transcendent presence* in networked environments can be interpreted as an ethical response to the digital sphere of consumerism, potentially expanding the foundation of user accountability (Borgmann, 1984, p. 45; Fanā'ī Eshkevari, 1390 SH/2011 CE, p. 7).

Keywords: Sulūk (Digital Spiritual Wayfaring), Khalwa (Inner Spiritual Seclusion), Fanā' (Annihilation in the Divine), Social Networks, Contemporary Spirituality, Digital Culture.

سلوک دیجیتال: بازخوانی مفهوم خلوت و فنا در عصر شبکه‌های اجتماعی

دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

فیروز فاضلی *

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عرفانی، دانشگاه گیلان، رشت، ایران

رکسانا شمسانی

چکیده

ظهور و گسترش شبکه‌های اجتماعی، صورت‌های سنتی خلوت و فنا را که ریشه در سلوک عرفانی و تجربه معنوی انسان داشت، دستخوش تحول بنیادین کرده است. در این پژوهش با رویکرد تحلیلی تفسیری و با اتکای بر مبانی عرفان اسلامی و فلسفه تکنولوژی، تلاش شده است نسبت میان حضور دیجیتال و خلوت درونی انسان معاصر بررسی شود تا امکان بازشناسی سلوک معنوی در بافت شبکه‌ای فراهم گردد. روش مطالعه مبتنی بر تحلیل مفهومی و تطبیقی متن‌های عرفانی و گفتمان‌های ارتباطی معاصر است. یافته‌ها نشان می‌دهد که در زیست دیجیتال، خلوت از انزوا به «خلوت داده‌ای» و فنا از «فنا فی‌الله» به «فنا در اتصال» تغییر معنا یافته است؛ به گونه‌ای که فرد در مواجهه با سیلان اطلاعات، نوعی ریاضت داده‌محور و خویشتن‌داری ارتباطی را تجربه می‌کند. جمع‌بندی پژوهش بیانگر آن است که سلوک دیجیتال می‌تواند به منزله‌ی الگویی برای بازتعریف معنویت در عصر شبکه‌ها تعبیر شود؛ الگویی که میراث اخلاق خلوت و فنا را از سنت عرفانی به زیست جهانی متصل منتقل می‌کند و افق تازه‌ای برای تربیت رسانه‌ای و زیست معنوی انسان مدرن می‌گشاید.

کلیدواژه‌ها: سلوک دیجیتال، خلوت، فنا، شبکه‌های اجتماعی، معنویت معاصر، فرهنگ مجازی.

۱- مقدمه

در سنت عرفانی اسلام، مفاهیمی چون «خلوت» و «فنا» همواره به‌عنوان ارکان بنیادین سلوک عرفانی و مسیر تعالی روح مورد توجه بوده‌اند. خلوت، در معنای رایج صوفیانه، حالتی است که سالک با فاصله گرفتن از مظاهر دنیا و هیاهوی اجتماعی، امکان تمرکز کامل بر حقیقت مطلق را می‌یابد. فنایی اشکوری (۱۳۹۰: ۵۰) این حالت را نه صرفاً آنزوا، بلکه فرآیندی آگاهانه و جهت‌دار برای سامان‌بخشی به قلب و ذهن می‌داند؛ فرآیندی که با تزکیه نفس آغاز و با کشف شهود معنوی به نهایت می‌رسد. ظفرنوازی (۱۳۸۹: ۱۰۸) نیز خلوت را مغز راه عرفان معرفی می‌کند و بر این باور است که ساختار اخلاقی سالک در گروه خلوت‌نشینان و تمرین قطع تعلقات است تا در نهایت زمینه برای «فنا» فراهم شود؛ فنایی که به معنای محو کامل «من» در اراده و حضور حق است یا از این تعریف چنین فهمیده می‌شود که هدف از خلوت عارفانه دوری‌گزیدن از خلق برای متوجه ساختن دل و جان به حضرت حق و سخن گفتن با او برای نیل به مقام قرب است. پس خلوت‌گزیدن از خلق قرب به حق است.

این مفاهیم، در جریان تاریخ تمدن اسلامی، نه تنها در ادبیات عرفانی، بلکه در ساختار زندگی روزمره اهل طریقت، جایگاهی تثبیت شده داشته‌اند. چنان‌که مراقبه، ذکر، ریاضت و حفظ حریم معنوی بخشی از زیست روزانه صوفیان و عرفا بوده است. با این حال، در قرن بیست و یکم، ورود فناوری‌های ارتباطی و شبکه‌های اجتماعی دگرگونی عمیقی در تجربه انسانی ایجاد کرد. موسوی و الستی (۱۳۹۵: ۳) تحلیل می‌کنند که فضای دیجیتال با ایجاد امکان حضور دائمی و ارتباط بی‌وقفه، پارادایم خلوت سنتی را دگرگون ساخته و انسان را از زیست درونی به حالتی از «نمایش دائمی خود» سوق داده است. آنچه در گذشته به منزله سکوت درونی و تمرکز بر فقدان خود بود، امروز در ساختار الگوریتمی شبکه‌ها به حضور پیوسته و بازنمایی خود در برابر چشم مخاطب جهانی بدل می‌شود.

موحدی‌اصل و دیرباز (۱۳۹۸: ۷) این تغییر را نشانه‌ای از تحولات عمیق در «فهم حضور» می‌دانند. در تحلیل آنان، انسان معاصر با نوعی «حضور در نگاه دیگران» تعریف

می‌شود، حضوری که به جای قرب الهی، به دیده شدن و تأیید اجتماعی مبتنی بر تعاملات داده‌ای تبدیل شده است. این وضعیت، امکان خلوت حقیقی را با مشکل مواجه کرده و حتی معنای فنا را از «فنا فی الله» به «فنا در جریان داده‌ها» تغییر داده است.

در این بستر، ایده «سلوک دیجیتال» مطرح می‌شود؛ رویکردی که تلاش دارد معنویت عرفانی را با شرایط فرهنگ شبکه‌ای تلفیق کند. این رویکرد به جای نفی فناوری، آن را به محیطی برای تمرین خلوت و فنا بدل می‌کند؛ مانند ایجاد «خلوت داده‌ای» از طریق مدیریت حضور در رسانه یا تجربه «فنا الگوریتمی» به مثابه آگاهی از جریان بی‌پایان اطلاعات و انتخاب آگاهانه سکوت. خانیکی و خجیر (۱۳۹۸: ۹) نشان می‌دهند که شبکه‌های اجتماعی با تغییر ساختار ارتباطات و مرزهای خصوصی، هویت فردی را در معرض بازتعریف قرار داده‌اند. این بازتعریف به صورتی عمیق بر معنای خلوت و فنا تأثیر می‌گذارد، زیرا حریم فردی دیگر تنها با دیوارهای فیزیکی تعریف نمی‌شود، بلکه در لایه‌های پیچیده داده‌ها و تنظیمات رسانه شکل می‌گیرد.

افخمی ستوده (۱۴۰۴: ۱۱) به این نکته افزوده که فرهنگ شبکه‌ای، مجموعه‌ای از چالش‌های اخلاقی ایجاد می‌کند که بدون بنیان فلسفی و معنوی قابل مدیریت نیستند. تعامل پیوسته کاربران، سرعت انتشار محتوا و فشار اجتماعی برای پاسخ‌گویی سریع، نوعی زوال درونی و از دست دادن تمرکز معنوی را موجب می‌شود. در اینجا، بازخوانی مفاهیم خلوت و فنا نه یک انتخاب، بلکه ضرورتی برای سلامت معنوی و اخلاقی کاربران است.

طارمی و فیاض (۱۴۰۱: ۹) با گسترش بحث معنویت به حوزه محیط و طبیعت، نشان داده‌اند که فنا می‌تواند معنایی فراگیرتر پیدا کند؛ فنا به عنوان اتصال به نظم کلی هستی، چه در بستر طبیعت و چه در شبکه‌های جهانی فناوری. چنین برداشتی از فنا امکان پیوند میان عرفان سنتی و فلسفه تکنولوژی را فراهم می‌آورد. در همین راستا، زمانه قدیم (۱۴۰۰: ۴) با طرح مفهوم «حق دانستن» در عصر اطلاعات، به پیامدی مهم اشاره دارد: دسترسی عمومی به داده‌ها مرز بین خصوصی و عمومی را از میان برمی‌دارد و بنابراین بازتعریف خلوت، نه صرفاً در سطح فردی، بلکه در سطح حقوقی و اجتماعی لازم است.

بر این اساس، پژوهش حاضر با پرسش بنیادین روبه‌روست: آیا می‌توان از دل فرهنگ شبکه‌ای، معنویت نوینی خلق کرد که در آن خلوت و فنا در خدمت ارتقای اخلاق رسانه‌ای باشند؟ آیا سلوک دیجیتال می‌تواند پیوندی میان سنت عرفانی و زیست داده‌ای ایجاد کند که از دل آن، انسان متصل به فناوری مسیر تعالی و خودآگاهی را طی کند؟

اهمیت این پرسش در این است که اخلاق رسانه، در عصر شبکه‌های اجتماعی، بدون پشتوانه معنوی و فلسفی، در معرض فرسایش است. با توجه به دامنه نفوذ فناوری در همه وجوه زندگی، بازخوانی و نوسازی مفاهیم خلوت و فنا می‌تواند چارچوبی نظری برای ایجاد فرهنگ دیجیتال اخلاقی فراهم سازد. این مقاله در پی آن است که نشان دهد چگونه می‌توان از ابزارهای فناوری، نه فقط برای ارتباط یا تولید محتوا، بلکه برای تسهیل تجربه‌های معنوی استفاده کرد؛ تجربه‌هایی که خلوت داده‌ای و فنا الگوریتمی را به فرصت‌هایی برای خودسازی، بازاندیشی و اتصال با حقیقت بدل می‌کنند.

۲. مبانی نظری و پیشینه پژوهش

۲-۱. تعریف سنتی خلوت و فنا در منابع عرفانی

در منظومه عرفان اسلامی، دو مفهوم «خلوت» و «فنا» شالوده‌ی اصلی سیر و سلوک محسوب می‌شوند؛ مفاهیمی که از مراحل تزکیه آغاز می‌گردند و تا مقام وحدت وجود امتداد می‌یابند. در تلقی سنتی، خلوت به معنای گسستن از دل‌مشغولی‌های دنیوی و رجوع به باطن است. سالک در خلوت از فضای کثرت کناره می‌گیرد تا به سکوتی درونی و تجلی حضور حق دست یابد. ظفرنویایی (۱۳۸۹: ۱۱۳) در تحلیل خود از متون صوفیه، خلوت را نه انزوا، بلکه تمرکز بر وحدت حقیقت می‌داند؛ وضعیتی که در آن انسان با فاصله گرفتن از اجتماع، امکان شهود واقعیت الهی را در خویشتن تجربه می‌کند. در این نگاه، خلوت دارای دو سطح است: خلوت ظاهری که با مجانبت از خلق حاصل می‌شود و خلوت معنوی که محصول انقطاع از نفس است. زمانی که سالک از تعلقات حسی و ذهنی رها گردد، خلوت او از صورت فیزیکی به حقیقت وحدانی ارتقا می‌یابد و به تعبیر دیگر خلوت ظاهر و باطن است، خلوت ظاهر آن است که خلق را رها کنی و روی به دیوار آری

تا پرورش جان‌سپاری و نوع دوم خلوت باطنی است: یعنی آنکه باطن سالک در مشاهده اسرار حق باشد و خلوت در انجمن یا خلوت در جلوت همین نوع دوم خلوت است.

فناپی اشکوری (۱۳۹۰: ۹۵) بر این باور است که «خلوت» در عرفان عملی برنامه‌ای تربیتی برای بازسازی جهت و نیت انسان است؛ سالک با تمرین مراقبه، ذکر و حضور قلب، جهان بیرونی را به سکوت می‌برد تا در جهان درون شنوا گردد. این سکوت بیرونی مقدمه‌ی فناست. فنا در عرفان اسلامی، آخرین مرحله‌ی سلوک است که در آن سالک از خود تهی می‌شود و تمام اراده، تفکر و احساس خویش را در اراده‌ی الهی ذوب می‌کند. ابن عربی در «الفتوحات المکیه» فنا را لحظه‌ی عبور از خود به سوی حق می‌داند؛ جایی که دوگانگی میان خالق و مخلوق در تجربه‌ی شهودی وحدت درمی‌ریزد. مولوی نیز در مثنوی بارها این مسیر را چنین توصیف می‌کند که سالک با خلوت از خلق و فنا از خویش، به حضور در عشق الهی می‌رسد و بقا در حق را درمی‌یابد.

به نظر نگارندگان، فنا نزد عارفان به معنای نابودی نیست، بلکه تبدیل «خود محدود» به «خود الهی» است؛ زدودن انانیت تا حقیقت وجودی آشکار شود. سهروردی این وضعیت را اتحاد نور جزئی با نور کلی می‌نامد؛ روشن شدن جان از تابش حقیقت. از دید سنت عرفانی، خلوت ابزار فناست و فنا فرجام خلوت. در ساختار سلوک، خلوت مهارت تمرکز است و فنا حالت تحقق؛ یکی راه تهذیب، دیگری مرتبه‌ی شهود. پیوند این دو، بنیان کل نظام معنویت اسلامی را شکل می‌دهد و معنای اساسی انسان را در نسبت با خدا می‌نمایاند - انسانی که در خلوت درمی‌یابد برای فنا خلق شده است.

۲-۱-۱ نشان‌دهنده‌ی تحول معنا و پیوند دو مفهوم در سیر عرفان کلاسیک

در سنت عرفان اسلامی، مفهوم خلوت در آغاز بیشتر به معنای کناره‌گیری جسمانی از اجتماع و تمرین انقطاع از خلق برای تمرکز بر ذکر و تزکیه نفس بود (ظفرنواپی، ۱۳۸۹: ۲). در این چارچوب، خلوت ابزاری برای پالایش درون و آمادگی جهت شهود حق تلقی می‌شد؛ زیرا سالک تنها در خلوت می‌تواند از تعلقات بیرونی رها شود و دل خود را برای حضور الهی مهیا سازد (ظفرنواپی، ۱۳۸۹: ۶-۷). به این ترتیب، میان خلوت ظاهری و باطنی

تمایز نهاده شد؛ اولی به فاصله‌گیری فیزیکی از مردم و دومی به تهی‌سازی درون از اغیار مربوط است (همان منبع: ۷).

فناپی اشکوری با تحلیل سیر عرفان عملی، خلوت را زمینه‌ای تربیتی برای تغییر کیفیت ادراک سالک دانسته و آن را مقدمه‌ای برای فنا معرفی می‌کند؛ حالتی که در آن انسان از خود و تعلقات ذهنی عبور کرده و به وحدت حق می‌رسد (فناپی اشکوری، ۱۳۹۰: ۵۰). از نظر او، خلوت به‌مثابه «مراقبه در حضور»، نه انزوا بلکه بازسازی تجربه‌ی درونی در سیر وجودی است (همان: ۵۱).

در همین راستا، محمدی و دیگران بر جنبه‌ی روان‌شناختی خلوت تأکید کرده‌اند و آن را شکلی از بازآفرینی هویت معنوی دانسته‌اند که در فرایند سلوک، عمق شهود و تمرکز سالک را تعیین می‌کند (محمدی و دیگران، ۱۳۹۵: ۸۹). آنان نشان می‌دهند که خلوت ذهنی، فراتر از انزوا، نوعی سازگاری فردی با فشارهای اجتماعی است و به درک حضور درونی کمک می‌کند (همان: ۲۵).

فرقانی و مهاجری با بررسی اخلاق رسانه‌ای در جامعه‌ی معاصر نشان می‌دهند که خلوت در عصر ارتباطات دیگر نمی‌تواند بریدن از اجتماع باشد؛ بلکه باید حضور اخلاقی در میان شبکه‌های ارتباطی را تجسم بخشد (فرقانی و مهاجری، ۱۳۹۶: ۲۷۰). آنان بر پیوند میان تعادل ارتباطی و فنا تأکید کرده‌اند و معتقدند که در این وضعیت، انسان نه در غیبت از اجتماع، بلکه در تنظیم آگاهانه‌ی نسبت خویش با دیگری به مرحله‌ی رهایی می‌رسد (همان: ۲۷۱).

به این ترتیب، تحول تاریخی مفهوم خلوت از «عزالت جسمانی» به «خلوت وحدانی» و سپس «فنا» را می‌توان حرکتی از سطح رفتاری به سطح هستی‌شناختی دانست (فناپی اشکوری، ۱۳۹۰: ۵۰). در عرفان کلاسیک، خلوت ظرف تربیت است و فنا حاصل آن تربیت؛ در عرفان معاصر، خلوت نوعی خودآگاهی معنوی و فنا رهایی از تمایلات خودمحور در بستر ارتباطات انسانی تلقی می‌شود (فرقانی و مهاجری، ۱۳۹۶: ۲۷۳). در نهایت، این تحول نشان می‌دهد که هر دو مفهوم، صورت‌های متکامل تجربه‌ی حضور

ناب در برابر حقیقت واحدند (فناپی اشکوری، ۱۳۹۰: ۵۲).

۲-۲. رویکردهای فلسفه تکنولوژی به حضور و هویت دیجیتال

فلسفه تکنولوژی در دهه‌های اخیر به‌طور جدی به پیامدهای هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی زندگی در جهان دیجیتال پرداخته است. در این رویکرد، فناوری صرفاً ابزار نیست، بلکه «زیست‌جهان» تازه‌ای را شکل می‌دهد که در آن مفهوم حضور و هویت بازتعریف می‌شود. هایدگر فناوری را «شیوه‌ای از گشوده‌سازی جهان» می‌داند؛ در فضای دیجیتال این گشودگی نه به طبیعت، بلکه به شبکه‌های داده و نمادهاست.

موحدی‌اصل و دیرباز (۱۳۹۸: ۶) نشان می‌دهند که فناوری‌های ارتباطی با حذف محدودیت‌های زمان و مکان، نوعی «حضور هم‌زمان» را امکان‌پذیر کرده‌اند؛ حضوری که می‌تواند از نظر عمق و کیفیت، با حضور فیزیکی متفاوت باشد. در این وضعیت، هویت نیز از ثبات مکانی و تعاملات بدنی جدا شده و به الگوهای رفتاری و بازنمایی‌های داده‌ای وابسته می‌شود.

موسوی و الستی (۱۳۹۵: ۳) با تأکید بر هویت مجازی، آن را نه صرفاً ناشناسی، بلکه «حالت شناخته‌نشده» در تعاملات شبکه‌ای معرفی می‌کنند؛ امکانی که گاه مسئولیت اجتماعی را کاهش داده و در عین حال آزادی خلاقیت فردی را افزایش می‌دهد.

در نگاه فیلسوفان و پژوهشگران معاصر فناوری، حضور انسان در فضای دیجیتال صرفاً یک امتداد ارتباطی نیست، بلکه گونه‌ای بازآفرینی از «خود» در محیط مصنوع محسوب می‌شود. موحدی‌اصل و دیرباز (۱۳۹۸: ۱۰) با تأکید بر جنبه‌های فلسفی تکنولوژی، نشان می‌دهند که فرد در فضای شبکه‌ای، در فرآیند بازتعریف مستمر هویت خویش قرار دارد؛ زیرا فناوری، امکان بازنمایی‌گزینی از خویش را فراهم می‌کند و به بازسازی شخصیت اجتماعی می‌انجامد. در همین راستا، موسوی و الستی (۱۳۹۵: ۵) در تحلیل شبکه‌های اجتماعی، از دگرگونی در تجربه‌ی حضور سخن می‌گویند و بیان می‌کنند که فضای مجازی نوعی زیست دوگانه ایجاد می‌کند، جایی که مرز میان واقعیت و بازنمایی محو می‌شود و فرد میان هویت واقعی و هویت داده‌ای معلق می‌ماند. بر این مبنا، حضور دیجیتال

دیگر صرفاً تعامل انسان با ابزار نیست، بلکه ساخت و تجربه‌ی خویشتمی است که در بستر داده‌ها و بازخوردها معنا می‌یابد.

از نظر نگارندگان، فلسفه تکنولوژی نه تنها به ابزارها، بلکه به پیامدهای فرهنگی و وجودی آن‌ها توجه دارد: این که چگونه هویت به مؤلفه‌های داده‌ای، قابل کپی و قابل ویرایش بدل می‌شود و حضور از هم‌بودی جسمانی به تعاملات نمادین تغییر می‌یابد. فهم این دگرگونی‌ها، پیش شرط هر تلاشی است که بخواهد معنویت و سلوک فردی را در عصر شبکه‌های اجتماعی بازخوانی کند.

۲-۳. مرور پیشینه پژوهش (عرفان + معنویت دیجیتال)

مطالعات مرتبط با عرفان و معنویت دیجیتال را می‌توان در دو حوزه اصلی جای داد: نخست، پژوهش‌هایی که بر بنیادهای عرفان سنتی متمرکزند و دوم، آثاری که دگرگونی تجربه معنوی در بستر فناوری را بررسی کرده‌اند. در حوزه نخست، فنایی اشکوری (۱۳۹۰) در مقاله *فلسفه عرفان عملی*، با واکاوی مبادی و غایات سیر و سلوک، به ضرورت تنقیح روش و مرزبندی عرفان عملی اشاره می‌کند و بر حفظ اصالت شهود در برابر انحرافات تأکید دارد. در همین راستا، افخمی ستوده (۱۴۰۴) با تحلیل اشعار منقبتی قرون هشتم و نهم، نفوذ اندیشه‌های ابن عربی، فنا فی الله و وحدت وجود را در آثار شاه نعمت‌الله ولی نشان می‌دهد و پیوند نظری عرفان کلاسیک با جهان زیسته مؤمنان آن عصر را برجسته می‌سازد. در حوزه دوم، موسوی والسستی (۱۳۹۵) و موحدی اصل و دیرباز (۱۳۹۸) از چشم‌انداز فلسفه فناوری، تجربه حضور در شبکه‌های اجتماعی را بازخوانی کرده‌اند. موسوی والسستی مفهوم «خلوت داده‌ای» را مطرح می‌کند که در آن حریم شخصی به داده تبدیل می‌شود و فرد همواره خود را در معرض نظارت و بازخورد جمعی قرار می‌دهد. موحدی اصل و دیرباز با تکیه بر پدیدارشناسی تکنولوژی، این وضعیت را نوعی «حضور معلق» میان واقعیت و بازنمایی دانسته‌اند که مرز وجودی انسان را دگرگون می‌کند.

در حوزه ارتباطات معنوی، خانیکی و خجیر (۱۳۹۸) با مطالعه سبک زندگی در عصر شبکه‌ها، از تنش میان خلوت عرفانی و پیوستگی اجتماعی سخن گفته‌اند. یافته آنان نشان

می‌دهد که زیست آنلاین، با سرعت و بی‌وقفگی، مانع تمرکز وطمأنینه در سلوک شخصی می‌گردد. طارمی و فیاض (۱۴۰۱) نیز در پژوهشی میان‌رشته‌ای، به بررسی امکان تحقق تجربه‌های روحانی در فضای مجازی و آیین‌های مدیتیشن آنلاین پرداخته و استدلال کرده‌اند که فناوری هم‌ابزاری برای تسهیل مراقبه است و هم موجب سطحی‌شدن آن در غیاب تماس حضوری.

این مجموعه پژوهش‌ها نشان می‌دهند که هرچند مبانی عرفان کلاسیک در متون فارسی به‌خوبی تبیین شده است، هنوز میان عرفان عملی و زیست فناورانه پیوندی نظری و بومی وجود ندارد. از همین رو، مفهوم «سلوک دیجیتال» می‌کوشد تا خلوت و فنا را در قالب جدیدی - «خلوت داده‌ای» و «فنا در داده» - بازخوانی کند و حدود معنویت انسان در عصر شبکه را تبیین نماید.

۲-۴. خلأ و نوآوری مقاله در ترکیب این دو حوزه

با تحلیل مجموعه‌ای از مطالعات موجود در حوزه عرفان ایرانی و معنویت در جهان فناوری، آشکار می‌شود که این دو عرصه تاکنون نه از حیث نظری و نه از منظر تجربی در یک چارچوب مفهومی مشترک تلفیق نشده‌اند. در سنت عرفان اسلامی، به‌ویژه در تبیین‌های مولوی، ابن عربی و شارحان متأخر مانند شاه نعمت‌الله ولی، خلوت و فنا دو قله‌ی سلوک معنوی‌اند: اولی به‌منزله‌ی خروج از دایره‌ی تعلق‌های حسی و اجتماعی و دومی به‌معنای زوال «من فردی» در وحدت هستی. پژوهش‌هایی چون فنایی اشکوری (۱۳۹۰: ۹۷) و افخمی‌ستوده (۱۴۰۴: ۱۱) این مفاهیم را از منظر فلسفه عرفانی و زبان شاعرانه بازخوانی کرده‌اند، اما همگی در بستر زمانه‌ی ماقبل دیجیتال باقی‌مانده و نسبت میان سلوک و فناوری را طرح نکرده‌اند. در نتیجه، خلوت نزد آنان همچنان فضایی جسمانی، مکانی یا ذهنی است، نه وضعیتی داده‌محور و شبکه‌زیسته.

در سوی دیگر، اندیشه‌های فلسفه فناوری و مطالعات رسانه-جامعه، از جمله تحلیل‌های موسوی والسستی (۱۳۹۵: ۴) و موحدی‌اصل و دیرباز (۱۳۹۸: ۱۰)، حضور انسان در فضای شبکه‌های اجتماعی را به‌صورت پدیدارشناسی از «هستی در نمایش» و «خود در بازنمایی»

تبیین کرده‌اند. به تعبیر ایشان، زیست دیجیتال موجب نوعی تعلیق بین وجود و بازنمایی می‌شود، یعنی انسان در وضعیت «حضور بدون خلوت» قرار می‌گیرد؛ حضوری دائماً قابل رؤیت، قابل اندازه‌گیری و واکنش‌پذیر. اینجا خلوت معنوی نه از دست می‌رود، بلکه به داده و الگوریتم ترجمه می‌شود. با اینکه این رویکردها نظام تحلیلی دقیقی برای فهم هویت دیجیتال عرضه می‌کنند، اما فاقد پیوندی با سنت معنویت و زیست سلوکی هستند، زیرا فناوری در نگاه آنان بیشتر به‌عنوان ساختار قدرت و واسطه‌ی ادراک بررسی می‌شود تا میدان تجربه‌ی روحی.

مطالعات فرهنگی مانند خائیکی و خجیر (۱۳۹۸: ۹) و طارمی و فیاض (۱۴۰۱: ۸) نیز بر جنبه‌های روان‌شناختی و اجتماعی زیست آنلاین تأکید کرده‌اند. آنان نشان می‌دهند که فضای شبکه‌ای با ریتم پیوسته، تعهد به حضور دائمی و فشار ارتباطی، امکان «خلوت عرفانی» را کاهش داده است؛ اما هنوز از ظرفیت معنوی یا امکانی سخن نمی‌گویند که شاید در همین فضا پدید آید. بدین سان، در مجموع ادبیات موجود، تجربه زیسته‌ی کاربران در شبکه‌ها عمدتاً از منظر جامعه‌شناسی یا فلسفه حضور بررسی شده، نه از منظر عرفان عملی که الگوی بومی و درون‌زاد برای تحول وجودی انسان ارائه می‌دهد.

از همین نقطه، مقاله‌ی حاضر قصد دارد خلأ موجود را پر کند: رهیافتی میان‌رشته‌ای که عرفان عملی اسلامی و فلسفه فناوری معاصر را در قالبی واحد ترکیب می‌کند. نوآوری آن در طرح مفهوم «سلوک دیجیتال» است؛ نه به‌صورت استعاره یا توصیه اخلاقی، بلکه همچون دستگاهی مفهومی برای فهم نوعی تحول وجودی در دل زیست شبکه‌ای. در این طرح، «خلوت داده‌ای» به معنای تجربه‌ی انقطاع، تمرکز و حضور درونی در محیطی است که از داده اشباع شده است؛ یعنی خروج از خودِ نمایی بدون خروج از ابزار. «فناوی در داده» نیز تجربه‌ای است که در آن مرز میان آگاهی انسانی و جریان اطلاعات محو می‌شود و فرد در وحدتی فناورانه قرار می‌گیرد که بازتابی از وحدت وجود سنتی است، اما در قالب رابطه‌ی جدید میان انسان و ماشین، کاربر و شبکه.

بدین ترتیب، نوآوری نظری این مقاله در یافتن پیوند میان اصل عرفانی فنا و تحلیل

سلوک دیجیتال: بازخوانی مفهوم خلوت و فنا در عصر شبکه‌های اجتماعی؛ فاضلی و شمسانی | ۴۳

پدیدارشناسانه‌ی تکنولوژی است؛ یعنی باز تعریف «حضور»، «خود» و «رحیل» در پرتو جهان داده‌ها. این پژوهش می‌کوشد نشان دهد که سلوک در عصر دیجیتال نه نفی تکنولوژی، بلکه تبدیل نحوه‌ی استفاده از آن به نحوه‌ی بودن است. سلوک دیجیتال، به‌مثابه امکانی اخلاقی و وجودی، می‌تواند تعریف تازه‌ای از خلوت عرفانی در جهان اتصال ارائه دهد؛ خلوتی که درون خود اتصال اتفاق می‌افتد، نه بیرون از آن. چنین نوآوری نه فقط پاسخی به بحران‌های معنوی عصر شبکه‌های اجتماعی است، بلکه زمینه‌ساز گفت‌وگوی جدید میان سنت عرفانی ایرانی و فلسفه تکنولوژی جهانی نیز خواهد بود.

۴-۲-۱. سلوک در عصر داده: از تزکیه نفس تا پالایش اطلاعات

در عصر داده‌محور کنونی، انسان نه تنها در معرض سیل اطلاعات قرار دارد، بلکه ساختار روانی و اخلاقی او به تدریج درونی‌الگوریتم‌های انتخاب می‌شود. در چنین زیست‌جهانی، مفهوم سنتی سلوک—که بر تزکیه‌ی نفس، انقطاع از ماسوی الله و تمرکز بر حضور باطنی استوار بود—نیازمند بازخوانی در سطح فناورانه می‌شود. سیر و سلوک معنوی در منطق شبکه دیگر در خلوت صومعه تحقق نمی‌یابد، بلکه در خلوت داده‌ای و مدیریت آگاهانه‌ی مصرف اطلاعات معنا می‌یابد (روحانی‌نژاد، ۱۳۸۸: ۱۱۴).

تزکیه‌ی نفس در عرفان اسلامی همواره با پالایش ذهن از افکار زائد قرین بوده است؛ همان حرکت درونی‌سالک برای رهایی از شهوات و تصورات کاذب؛ اما در جهان دیجیتال، تزکیه صورتی داده‌ای به خود می‌گیرد: رویکردی برای پالایش جریان اطلاعات از هیاهوی بی‌معنا و تمرکز بر معناهای حقیقی و ارزش آفرین. سالک دیجیتال، در هر کنش ارتباطی، نه صرفاً اخلاق مصرف دارد، بلکه نوعی «اخلاق انتخاب داده» را به کار می‌گیرد—یعنی مراقبت از آنچه می‌بیند و آنچه منتشر می‌کند—(غلامرضایی و سلطانی، ۱۴۰۳: ۱۲۱).

چنین سلوکی، امتداد طبیعی ریاضت در جهان فناوری است. در رسائل عرفانی کلاسیک، تهذیب نفس اساس درک حقیقت بوده است. امروزه همان منطق در قالب پالایش داده‌ها نمود پیدا کرده است؛ داده‌هایی که هویت روحی فرد را بازتولید می‌کنند. هر بار انتخاب آگاهانه یا ترک کلیک بی‌تأمل، شکلی مدرن از ذکر محسوب می‌شود؛

ذکر در سکوتِ سرورهای جهانی. فنای سالک دیگر در ذات حق نیست، بلکه در حذفِ محتوای اضافی و رهایی از هویت بازنمایی شده است (شریعت‌نیا و دیگران، ۱۴۰۴: ۱۷۸). تزکیه نفس در لغت به معنای پاک کردن پالایش و تربیت است. در اصطلاح عرفانی و اخلاقی به پاک‌سازی روح از رذایل و تعالی بخشیدن به فضایل اخلاقی از طریق توجه به معنویات و دوری از دنیا اطلاق می‌شود. نفس اماره در اندیشه‌های اسلامی و عرفانی به‌عنوان نیرویی تعریف می‌شود که انسان را به سمت گناهان و خودخواهی سوق می‌دهد و تزکیه نفس به معنای رهایی از این تأثیرات منفی است. (غزالی، ۱۳۷۷: ۱۳۴)

تزکیه نفس فرآیندی است که از طریق عشق الهی صورت می‌گیرد؛ که نفس اماره، منبع تمامی آلودگی‌ها و تمایلات دنیوی است و تنها از طریق عشق به خداوند فنا در او می‌توان از این موانع عبور کرد. (ایزدپناهی و دیگران، ۱۴۰۳: ۲۴۵).

در نتیجه، سلوک دیجیتال را می‌توان تمرینی روزمره برای زیست اخلاقی دانست؛ سالک داده‌ای با پرهیز از شلوغی شبکه، همان کاری را می‌کند که صوفی در خلوت خانقاه: مراقبه‌ی معنا در میان کثرات. چنین تزکیه‌ای، از ساحت فردی تا اجتماعی، انسان را به مرحله‌ای تازه از فنا می‌برد- فنا در حضور آگاهانه؛ جایی که انتخاب، دانایی و سکوت داده‌ای به وحدت می‌رسند.

۳. روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از نوع کیفی و نظری است و بر پایه‌ی رویکرد تحلیلی-تفسیری انجام گرفته است. هدف این روش نه گردآوری داده‌های تجربی، بلکه کشف معنا، تفسیر لایه‌های پنهان مفاهیم و بازسازی پیوستگی میان عرفان سنتی و زیست دیجیتال است. در تحلیل هرمنوتیکی، پژوهشگر می‌کوشد تا متون و پدیده‌ها را از درون منطقتشان بفهمد؛ به این معنا که هر متن و هر تجربه در افق معنایی خاص خود تفسیر می‌شود و نه در قالب پیش‌فرض‌های بیرونی یا آمار کمی.

منابع اصلی پژوهش شامل سه حوزه‌اند: نخست، متون عرفانی کلاسیک همچون آثار ابن عربی، مولوی، شبستری و شاه نعمت‌الله ولی؛ دوم، کتاب‌ها و مقالات فلسفه‌ی

سلوک دیجیتال: بازخوانی مفهوم خلوت و فنا در عصر شبکه‌های اجتماعی؛ فاضلی و شمسانی | ۴۵

تکنولوژی (از جمله آثار [1984] Albert Borgmann و [2011] Peter-Paul Verbeek) که فهمی پدیدارشناسانه از رابطه انسان و فناوری ارائه می‌کنند؛ و سوم، مطالعات ارتباطات و شبکه‌های اجتماعی مانند موسوی والستی (۱۳۹۵)، موحدی‌اصل و دیرباز (۱۳۹۸) و خانیکی و خجیر (۱۳۹۸) که تحولات فرهنگی و روانی زیست دیجیتال را نشان می‌دهند. روش تحلیل در این پژوهش مبتنی بر استخراج تم‌های محوری است. ابتدا مفاهیم بنیادی عرفان عملی نظیر «خلوت»، «فنا»، «سلوک» و «حضور» از متون سنتی استخراج شد؛ سپس این مفاهیم با مضمون‌های فلسفی فناوری همچون «mediated presence»، «technological embodiment» و «data-identity» تطبیق داده شدند. مقایسه‌ی مفهومی میان این دو منظومه، امکان بازتفسیر عرفانی تجربه‌ی زیست شبکه‌ای را فراهم ساخته است. تحلیل در سه لایه‌ی روشمند انجام شده: در لایه‌ی نخست، بازخوانی متن‌های عرفانی بر اساس منطق هرمنوتیکی برای استخراج معناها و وجودی انجام شده است؛ در لایه‌ی دوم، این معناها در چارچوب تجربه دیجیتال تطبیق یافته‌اند تا ابعاد فناورانه‌ی حضور آشکار شوند؛ و در لایه‌ی سوم، تطبیق نتایج دو حوزه منجر به شکل‌گیری مفاهیم نوینی چون «خلوت داده‌ای» و «فنا در داده» شده است که چارچوب نظری «سلوک دیجیتال» را می‌سازند.

در این فرایند، پژوهشگر به‌مثابه ابزار شناخت و تفسیر عمل کرده است؛ یعنی حضور ذهنی و مشارکت وجودی در درک متون، بخشی از فرآیند گردآوری و تحلیل داده است. همین ویژگی رویکرد هرمنوتیکی است که فهم را از سطح توصیف پدیده‌ها به سطح «خودتفسیر پدیدار» ارتقا می‌دهد.

در نتیجه، این پژوهش نه یک بررسی توصیفی، بلکه کوششی فلسفی-تفسیری برای بازشناخت حضور انسانی در جهان داده‌هاست و رویکرد هرمنوتیکی آن امکان می‌دهد تا عرفان و فناوری، هر دو به‌عنوان نظام‌های معنایی در تعامل فهمیده شوند.

۴. یافته‌ها

۴-۱. تغییر معنای خلوت از انزوا به کنترل حضور داده‌ای

در عرفان کلاسیک، «خلوت» به معنای انزوا و انقطاع از خلق برای توجه کامل به حضرت حق تلقی می‌شد؛ سالک در این حالت، از «اغیار» دوری می‌جست تا دل او قابلیت ذکر و قرب حق را پیدا کند خلوت به معنای انزوا و انقطاع از خلق است تا آنکه سالک از حجب وجود تکثرات غیر بگذرد و به خلوتگاه وحدت برسد. یعنی خلوت‌نشین برای نیل به حق باید دل خویش را از همه آنچه اطراف او متعلق به حواس ظاهر و نفس است، خالی کند تا آنکه قلب او استعداد ذکر حقیقی حق و قرب حضرتش را پیدا کند (ظفرنویسی، ۱۳۸۹: ۱۰۸). این انقطاع، اساس سلوک و مقدمه‌ی «فنا» بود؛ نوعی پرورش در سکوت و ترکِ علایق دنیوی (فنایی اشکوری، ۱۳۹۰: ۹۵)؛ اما زیست دیجیتال این امکان فیزیکی جدایی را برهم زده و خلوت را از حالت عزلت مکانی به نوعی وضعیت زیست داده‌ای بدل کرده است؛ انسان آنلاین حتی در سکوت، در معرض نوتیفیکیشن‌ها، ردیابی‌ها و بازنمایی خود در شبکه‌ها قرار دارد. از این منظر، خلوت دیگر خروج از شبکه نیست، بلکه نوعی کنترل حضور داده‌ای است؛ یعنی سالک مدرن به جای بریدن از اجتماع، می‌کوشد ردپای داده‌ای خود را آگاهانه تنظیم کند و میان بودن و دیده‌شدن، تعادل معنایی برقرار نماید.

در این شکل تازه، خلوت نه خلأ ارتباطی بلکه تمرین حضور گزیده است؛ وضعیتی مشابه آنچه Borgmann (۱۹۸۴: ۴۳-۴۱) از آن به عنوان «پارادایم ابزار» یاد می‌کند— جایی که فناوری ساختار تجربه را به جای جایگزینی معنادار، تسهیل‌کننده حضور انتخابی می‌سازد. همچنین در تحلیل Verbeek (۲۰۱۱: ۶۹)، فناوری به مثابه «میانجی تجربه» درک می‌شود و خلوت در این میانجی‌گری جدید به معنای مدیریت اخلاقی بودن در برابر داده‌هاست؛ بنابراین، می‌توان گفت خلوت داده‌ای جایگزین خلوت مکانی شده است: سالک دیجیتال با انتخاب سکوت در نوتیفیکیشن، توقف در اشتراک‌گذاری و مراقبت از ردپای اطلاعاتی خویش، همان کیفیت تمرکز عرفانی را در سطح مدیا بازآفرینی می‌کند. نتیجه، گذار از خلوت جسمانی به خلوت الگوریتمی است؛ حضور کمتر برای معنا و

آگاهی بیش‌تر برای خود تجربه‌شده در شبکه. در این بازتعریف، خلوت نه نفی فناوری، بلکه شیوه‌ی احیاگرانه‌ی حضور آگاه در جهان داده است—سلوکی که آگاهی را از انزوا به کنش درون‌دیجیتال منتقل می‌کند.

۲-۴. تبدیل فنا از فنا فی‌الله به فنا در اتصال شبکه‌ای

در سنت عرفانی اسلامی، «فنا» به معنای زوال خود در مواجهه با حقیقت مطلق تعریف می‌شود؛ حالتی که در آن سالک از حدود نفس عبور می‌کند و در «فنا فی‌الله»، هستی خویش را در هستی الهی محو می‌بیند (فناپی اشکوری، ۱۳۹۰: ۹۵). ظفرنوایی (۱۳۸۹: ۱۱۴) در حقیقت خلوت‌نشینی و عزلت‌گزینی که حق آن چیست و باطن آن کدام این را می‌دانیم که در اصول عالی اسلام و معارف حق الهیه، تکلیف مالایطاق و وظیفه‌ای که از استطاعت انسان خارج باشد وجود ندارد و این را نیز می‌دانیم که در اسلام عزیز قاعده و قانونی که کمترین ضربه و لطمه را به زندگی واقعی انسان چه در جهت دنیا و چه در جهت آخرت بزند وجود ندارد و اگر به‌عنوان یک قاعده اسلامی در کتب اسلامی باشد جعلی و غیرقابل قبول است. این را نیز می‌دانیم که کناره‌گیری کامل انسان، به‌طوری که آدمی با هیچ‌کس در هیچ‌شأنی معاشرت و مخالطت نداشته باشد، امکان ندارد و به‌هیچ‌عنوان عملی نیست. فنا را نتیجه سیر تدریجی خلوت و ذکر می‌داند که درنهایت به «رفع انانیت» می‌انجامد. این معنا در دوره کلاسیک همواره با غیبت از خویش و حضور در حق همراه بود و بنابراین بعدی هستی‌شناختی و وجودی داشت؛ اما در زیست دیجیتال، مفهوم فنا از ساحت الهی به ساحت اتصال الگوریتمی و حضور شبکه‌ای بی‌وقفه انتقال یافته است؛ یعنی فرد به‌جای محو شدن در وحدت الهی، در جریان داده و ارتباطات پیوسته محو می‌شود.

در این وضعیت، فنا نه خالی شدن از خود بلکه **هضم شدن در منطق اتصال** است؛ کاربران در نوسان مداوم میان پست، پاسخ، لایک و اشتراک، گونه‌ای از استغراق در شبکه را تجربه می‌کنند. همان‌گونه که خانیکی و خجیر (۱۳۹۸: ۹) نشان داده‌اند، ساختارهای شبکه‌ای موجب شکل‌گیری جامعه‌ای با «ارتباطات بی‌وقفه و خودافزا» می‌شوند که مرز حضور فردی را از میان می‌برد. در این فضا، «فنا فی‌الله» یعنی حذف تمایز میان

خود و دیگری در سطح بازنمایی‌های دیجیتال؛ چنان‌که هویت به الگوریتم‌های پیشنهاد و واکنش‌های کاربران واگذار می‌شود (موسوی و الستی، ۱۳۹۵: ۵).

از دید فلسفه تکنولوژی، Borgmann (۱۹۸۴: ۴۲) این شکل از فنا را نتیجه سلطه‌ی پارادایم ابزار می‌داند که در آن فناوری تجربه‌ی وجودی را مادیت می‌بخشد و معنا را به سطح عملکرد کاهش می‌دهد. Verbeek (۲۰۱۱: ۷۰) نیز از منظر پدیدارشناسی اخلاقی توضیح می‌دهد که فناوری به‌مثابه میانجی، نه تنها جهان بلکه شیوه‌ی تجربه‌ی خود را بازتعریف می‌کند؛ در نتیجه، فنا به‌صورت رابطه‌ای میان انسان و شبکه درمی‌آید، نه میان انسان و خدا. در این بازخوانی، سالک دیجیتال به‌جای فَنای در حق، در پی محدودسازی و آگاه‌سازی اتصال است تا از شبکه به‌مثابه ابزار سلوک بهره‌گیرد. بدین ترتیب، فنا الگوریتمی گونه‌ای از تجربه‌ی وابستگی محوکننده در سطح داده‌هاست که در آن، بازگشت به خلوت داده‌ای شرط تداوم معناست.

۳-۴. شکل‌گیری الگوی «سلوک دیجیتال» با مؤلفه‌های خلوت داده‌ای، حضور

متعالی و فنا الگوریتمی

«سلوک دیجیتال» به‌عنوان الگویی نوپدید در زیست‌شناختی فضای شبکه‌های اجتماعی، ترکیبی است از سه مؤلفه‌ی محوری که هم‌زمان به ابعاد عرفانی و فناورانه می‌پردازند. نخست، خلوت داده‌ای بر ضرورت ایجاد فضاهاى کنترل‌شده و آگاهانه در تعاملات آنلاین تأکید می‌کند؛ فضایی که کاربر می‌تواند جریان اطلاعات دریافتی و ارسالی را سامان دهد و از هجوم داده‌های بی‌وقفه بکاهد. این مؤلفه، امتداد مفهوم «خلوت» در عرفان اسلامی است که با تمرکز بر کیفیت حضور، تلاش دارد از خستگی اطلاعاتی و فرسودگی روانی جلوگیری کند (فناپی‌اشکوری، ۱۳۹۰: ۹۵).

دوم، حضور متعالی به معنای بازتعریف حضور در فضای مجازی از وضعیت صرفاً فیزیکی یا روانی به حضور معنادار، مسئولانه و هدفمند است. در این رویکرد، تعاملات دیجیتال نه امری پیش‌فرض، بلکه بخشی از سلوک فرد محسوب می‌شوند که نیازمند مراقبه، انتخاب دقیق و پرهیز از واکنش‌های شتاب‌زده است (خانیکی و خجیر، ۱۳۹۸: ۹).

Verbeek, 2011; 68). حضور متعالی می‌کوشد تا آگاهی کاربر را از سطح مصرف محتوا به سطح خلاقیت و مشارکت سازنده ارتقاء دهد و پیوندی خودآگاه میان فضای واقعی و مجازی برقرار نماید.

سوم، فنا الگوریتمی ناظر به تجربه‌ای است که کاربر در آن مرز میان «خود» و «شبکه» کم‌رنگ شده و داده‌ها و توصیه‌های سیستم هوشمند بخشی از تصمیم‌سازی و ادراک او را شکل می‌دهند. این فنا، با محو شدن در منطق اتصال و بازنمایی بی‌وقفه همراه است، اما در چارچوب سلوک دیجیتال، هدف آن بازآفرینی رابطه‌ای سالم میان فرد و فناوری است؛ یعنی حضور در شبکه بدون انحلال کامل هویت (موسوی و الستی، ۱۳۹۵: ۶) به این ترتیب، الگوی سلوک دیجیتال می‌کوشد سه مؤلفه‌ی یادشده را در نسبت متعادل و هم‌افزا قرار دهد تا زیست دیجیتال به بستری برای رشد معنوی و اخلاقی بدل گردد، نه صرفاً مصرف بی‌رویه محتوا.

۴-۴. سلامت اجتماعی و سبک زندگی ارتباطی در سلوک معنوی انسان

از آنجایی که سلامت اجتماعی نقش مهمی در تضمین پویایی و کارآمدی هر جامعه ایفا می‌کند شرط مهم برای شکوفایی هر جامعه وجود افراد آگاه و کارآمد و موفق است. لذا پرورش و تقویت انگیزه پیشرفت سبب ایجاد انرژی و جهت‌دهی مناسب رفتار و عলাیق و نیازهای آن‌ها در راستای اهداف ارزشمند و معین شده می‌باشد و با توجه به اینکه سلامت اجتماعی نقش عمده‌ای در کارکرد، در تمام زمینه‌های فردی خانوادگی و اجتماعی دارد بدیهی است که برنامه‌ریزی صحیح و جامع در تأمین سلامت اجتماعی افراد کاملاً ضروری است. فردی که از سلامت روانی و اجتماعی کافی برخوردار نیست نمی‌تواند با چالش‌های ناشی از ایفای نقش‌های اجتماعی کنار آمده و خود را با هنجارهای اجتماعی تطبیق دهد. بر همین اساس برنامه‌ریزان تلاش می‌کنند که میزان سلامت اجتماعی افراد جامعه خود را ارتقا دهند و از راه‌های ارتقای آن شناخت عواملی است که در افزایش این بعد از سلامت تأثیرگذار است. برای برنامه‌ریزی صحیح و جامع لازم است پژوهش‌هایی در زمینه شناخت میزان سلامت اجتماعی افراد و عوامل تأثیرگذار بر آن انجام پذیرد (غزازانی، ۱۳۹۵: ۳۵).

در ادب فارسی سلامت اجتماعی و سبک زندگی مطلوب آن نوع از سبک زندگی است که متناسب با تعالیم و آموزه‌های اسلامی در چارچوب دیدگاه ارتباطی تنظیم شده باشد. دیدگاه ارتباطی دیدگاهی روان‌شناختی از شخصیت انسان است که بر اساس آن شناخت شخصیت از طریق شناخت نوع ارتباط‌هایی که فرد با خود خدا دیگران و طبیعت برقرار می‌کند میسر می‌شود. این دیدگاه با یک رویکرد تحولی نوع ارتباط‌های چهارگانه فوق را در مراحل مختلف رشد تشریح و جهت‌گیری‌های فرد را معین می‌سازد (سجادی، ۱۳۸۸: ۹۵).

سبک زندگی وقتی مطلوب و متناسب با ارزش‌های اسلامی است که فرد به تمام روابط چهارگانه ارتباط با خدا، خود، دیگران و طبیعت توجه داشته و اهمیت هر یک از این تعاملات را در چارچوبی که دستورات اسلامی مشخص کرده مدنظر داشته و نسبت به آن‌ها غفلت نرزد. اگر بپذیریم که تمامیت شخصیت هر فرد نتیجه سلامت اجتماعی و سبک زندگی است که او برای خود انتخاب کرده است به اهمیت اصلاح سلامت اجتماعی پی خواهیم برد و نکته‌ای که به شکل تلویحی از این بحث به‌عنوان پیش‌فرض برای خود قرار داده‌ایم این است که اولاً طبیعت اولیه انسان را تربیت‌نشده دانسته و سپس جهت‌گیری مناسب سلامت اجتماعی و سبک زندگی می‌تواند این طبیعت اولیه را تربیت نماید روابط میان انسان‌ها با یکدیگر و با نهادهای اجتماعی و اثر متقابل این روابط بر سلامت جسمی و روانی انسان در دهه‌های اخیر مورد توجه محققان و اندیشمندان بوده است اما در سال‌های اخیر نقش روابط اجتماعی در سلامت جسمی و روانی رفتار سلامتی و مرگ‌ومیر افراد به‌طور روزافزونی مورد تأکید پژوهشگران قرار گرفته و سازوکارهای تأثیر روابط اجتماعی بر سلامت انسان جستجو شده است (نصری، ۱۳۸۴: ۵۹).

نتیجه سلامت اجتماعی با رویکرد ارتباطی می‌تواند در مسیر رشد تمامیت شخصیت فرد، استعداد‌های او را شکوفا و فرد را به کمالی که مستحق آن است برساند. شناخت نسبت به خود داشتن یک نگرش واقع‌بینانه از ضعف‌ها و توانایی‌های خود تکیه کردن بر توانایی‌ها و استعداد‌های خود و توفیق بیشتر در تعامل بهینه با دیگران خداوند و طبیعت

می‌تواند نتیجه ارتباط با خود باشد.

همچنین وقتی فردی با خدا ارتباط برقرار می‌کند و این ارتباط نه اتفاقی، فصلی و صرفاً در موارد بحرانی است بلکه در متن زندگی خود این ارتباط را به شکل مستمر دائمی و برای هر لحظه تعریف نموده است این فرد از این رابطه وابسته و دلبسته به خداوند می‌شود و سعی می‌کند برای تعمیق ارتباط خود دستورات الهی را انجام داده و از نواهی الهی پرهیز کند، چیزی را درست بداند و چیزی را انجام بدهد که خداوند فرموده است و این به معنای انتخاب سبک خاصی از زندگی است. همین‌طور ارتباط‌های دیگری که فرد با دیگران و طبیعت بر مبنای دستورات الهی برقرار می‌کند می‌تواند به‌عنوان سبکی از زندگی منجر به فلاح و رستگاری انسان شود.

انسان در برقراری رابطه با دیگری به استعداد‌های بی‌همتا و نهانی خود پی می‌برد که از این طریق به بارقه الهی دست می‌یابد و به این امر منجر می‌گردد تا فرد وجود خداوند در این جهان را به حقیقت دریابد (ریتر، ۱۳۷۹: ۱۵۴).

سلسله ارتباطی انسان از خدا شروع می‌شود و به خود، دیگران می‌رسد. در عرفان و تصوف اسلامی مسئله رعایت اخلاق و معرفت حق و نوع ارتباط با آن همواره مهم‌ترین دغدغه بوده و در مرکز جهان‌بینی عرفا قرار داشته است (کمری راد و دیگران، ۱۴۰۲: ۳۹۱).

۵. بحث و تفسیر

مقایسه‌ی یافته‌های این پژوهش با ادبیات سنتی عرفان اسلامی نشان می‌دهد که مفاهیمی چون «خلوت» و «فنا» در متون کلاسیک اساساً در بستر سلوک شخصی و تجربه‌ی متافیزیکی فهم می‌شدند؛ خلوت به‌عنوان انقطاع از مشغولیت‌های دنیا و فنا به‌عنوان محو شدن در حقیقت الهی (ظفرنوبی، ۱۳۸۹: ۲، فنایی‌اشکوری، ۱۳۹۰: ۹۶). در مقابل، در ادبیات مدرن فلسفه تکنولوژی این مفاهیم در تعامل با بسترهای فناورانه بازتعریف شده‌اند؛ «خلوت داده‌ای» و «فنا الگوریتمی» بازنمایی این تغییر هستند که در تحلیل Borgmann (۱۹۸۴: ۴۲) به تبعیت از «پارادایم دستگانه» و در دیدگاه Verbeek (۲۰۱۱: ۶۸) به

ساختارهای میانجی‌گر فناوری نسبت داده می‌شود.

بررسی پیامدهای اخلاقی و معنوی این تحول نشان می‌دهد که معنویت دیجیتال می‌تواند فرصت‌هایی برای توسعه‌ی خودآگاهی و حضور متعالی فراهم آورد، مشروط به آن که استفاده از پلتفرم‌ها با نگاه هدفمند، محدودسازی اطلاعات زائد و کنترل الگوریتم‌ها همراه باشد (خانیکی و خجیر، ۱۳۹۸: ۹). با این حال، خطرات اخلاقی نیز قابل توجه‌اند؛ از جمله امکان شکل‌گیری وابستگی روانی، تضعیف مرزهای هویت و جایگزینی ارزش‌های شبکه‌ای با ارزش‌های انسانی (موسوی و السی، ۱۳۹۵: ۷). این دگرگونی در معنویت، پرسش‌هایی جدی درباره‌ی نقش فناوری در جهت‌دهی به تجربه‌های انسانی و مسئولیت طراحان و کاربران ایجاد می‌کند.

بررسی پیامدهای ارتباطی - عرفانی این تحول نشان می‌دهد از آنجا که «خلوت داده‌ای» تصویر دیجیتال همان سرّ و خلوت است که به‌طور ناخواسته در اختیار بازار داده قرار می‌گیرد حریم «سرّ» در جهان دیجیتال وجود ندارد و «خلوت» در عرفان معاصر به‌نوعی باز تعریف شده است که خلوت بیرونی داریم، اما باطنمان در سرورهای پلتفرم عریان است؛ و همچنین بین «مراقبه و محاسبه نفس» با «ردپای دیجیتال کنترل‌نشده» تعارض وجود دارد و بر اساس خلوت داده‌ای امکان کنترل و هدایت سالک وجود دارد و در نهایت امکان دارد فرد به «فنا‌ی داده‌ای» یعنی محو غیرارادی و ناآگاهانه هویت انسانی در قدرت تکنیک برسد یعنی اختیارش تا حدودی ضعیف شده و تبدیل به آن چیزی شود که داده‌ها می‌گویند.

تحلیل نقاط قوت معنویت دیجیتال نشان می‌دهد که ظرفیت بالایی برای گسترش دسترسی به آموزه‌های معنوی، ایجاد جوامع پشتیبان و تبادل تجربه‌های عرفانی در بستر دیجیتال وجود دارد (Verbeek, 2011:70). علاوه بر این، فناوری می‌تواند نقش آموزشی و الهام‌بخش ایفا کرده و امکان حضور مشترک معنوی را میان جغرافیاهای مختلف فراهم سازد؛ اما نقاط ضعف آن نیز قابل چشم‌پوشی نیست؛ از جمله خطر «سطحی شدن تجربه»، کاهش عمق مراقبه و تبدیل معنویت به محتوای مصرفی و فوری که در چرخه‌ی

سلوک دیجیتال: بازخوانی مفهوم خلوت و فنا در عصر شبکه‌های اجتماعی؛ فاضلی و شمسانی | ۵۳

الگوریتمی بازنمایی و فراموش می‌شود (Borgmann, 1984:43). این نقاط ضعف، ضرورت شکل‌گیری الگوی سلوک دیجیتال با سه مؤلفه‌ی خلوت داده‌ای، حضور متعالی و فنا الگوریتمی را بیش‌تر روشن می‌سازد، الگویی که هم بهره‌وری معنوی را حفظ کند و هم از آسیب‌های شبکه‌ای پیشگیری نماید.

نتیجه‌گیری

پرسش اصلی این پژوهش بر این محور استوار بود که چگونه می‌توان مفاهیم سنتی «خلوت» و «فنا» را در بستر شبکه‌های اجتماعی بازخوانی کرد و از دل این بازخوانی، الگویی منسجم به نام «سلوک دیجیتال» استخراج نمود. بررسی منابع عرفانی و فلسفی نشان داد که تحول این مفاهیم از بستر معنوی به بستر فناورانه صرفاً تغییر واژه نیست، بلکه دگرگونی‌ای بنیادین در سطح معنا، کارکرد و تجربه زیستن انسان معاصر است. در عرفان سنتی، خلوت فاصله‌ای مقدس برای تزکیه نفس و فنا محو در حقیقت الهی تلقی می‌شد؛ در عصر شبکه، این دو به ترتیب به «خلوت داده‌ای» و «فنا الگوریتمی» تبدیل شده‌اند؛ یعنی کنش آگاهانه برای مدیریت داده‌ها و مهار شدید انحلال هویت در جریان اطلاعات (ظفرنوبی، ۱۳۸۹: ۴).

تحلیل نتایج نشان داد الگوی سلوک دیجیتال متشکل از سه مؤلفه‌ی درهم‌تنیده است: نخست، خلوت داده‌ای که نوعی سکوت الگوریتمی یا خودداری سنجیده از اشتراک‌گذاری بی‌هدف اطلاعات است و از استغراق غیرخلاق در داده‌ها جلوگیری می‌کند؛ دوم، حضور متعالی که به بازتعریف حضور انسان در زیست آنلاین به‌عنوان حضور مسئولانه و باکیفیت می‌پردازد؛ سوم، فنا الگوریتمی که نه انحلال در شبکه، بلکه تجربه‌ی آگاهانه‌ی مرز انسان و فناوری است تا وابستگی به ارتباطات مداوم به‌صورت تأملی و اخلاقی کنترل شود (خانیکی و خجیر، ۱۳۹۸: ۹). این سه مؤلفه، سامانه‌ای برای سامان‌دهی زیست انسان در فضای دیجیتال در سطح روانی، اخلاقی و اجتماعی فراهم می‌کنند و می‌توانند در کنار آموزش مهارت‌های سواد رسانه‌ای، زیست معنوی را در دنیای مجازی تقویت نمایند.

نتایج تجربی به‌ویژه بر اساس تحلیل موسوی و السستی (۱۳۹۵: ۸) نشان می‌دهد که تداوم حضور بدون خلوت، زمینه‌ساز اعتیاد اینترنتی، فروپاشی تمرکز ذهنی و دوگانگی هویتی است. از این رو، خلوت داده‌ای در سلوک دیجیتال کارکردی درمان‌گرانه دارد که امکان بازسازی هویت در جهانی مملو از بازنمایی را فراهم می‌آورد. از سوی دیگر، حضور متعالی در محیط‌های شبکه‌ای به‌مثابه واکنشی اخلاقی به فضای مصرف‌زدگی دیجیتال تفسیر می‌شود و می‌تواند بنیان مسئولیت‌پذیری کاربران را گسترش دهد (Borgmann, 1984؛ فنایی‌اشکوری، ۱۳۹۰: ۷).

پیشنهاد‌های کاربردی این پژوهش برای توسعه‌ی سلوک دیجیتال، شامل چهار سطح اجرایی است:

۱. طراحی پلتفرم‌ها و اپلیکیشن‌هایی با امکان تنظیم خلوت داده‌ای (Data Silence) و یادآوری زمان‌های عدم اتصال؛
۲. آموزش عمومی سواد دیجیتال با محوریت تربیت اخلاقی و عرفانی در مدارس و دانشگاه‌ها؛
۳. افزودن معیارهای معنوی (Spiritual Metrics) در سنجش سلامت دیجیتال افراد؛
۴. ترویج الگوی حضور متعالی از طریق نظام فرهنگی و رسانه‌ای کشور با همکاری نهادهای مذهبی و فناوری.

این پیشنهادها زمینه‌ساز استفاده‌ی اخلاقی و متفکرانه از فناوری خواهند بود و روند مصرفی فعلی را به مسیر مراقبه‌ی دیجیتال تغییر خواهند داد.

در نهایت، مسیرهای پژوهشی آینده می‌تواند شامل چند جهت تخصصی باشد: نخست، مطالعه‌ی تطبیقی سلوک دیجیتال در سنت‌های دینی مختلف—اسلام، بودیسم و مسیحیت—برای کشف تفاوت‌های فرهنگی در مفهوم فنا و خلوت؛ دوم، مطالعه‌ی تجربی ارتباط میان خلوت داده‌ای و شاخص‌های سلامت روان، فرسودگی اطلاعاتی و رضایت از زندگی دیجیتال؛ سوم، تحلیل رابطه‌ی میان طراحی الگوریتم‌های هوش مصنوعی با ساختارهای معنوی تجربه‌ی کاربر، به‌ویژه بررسی چگونگی تأثیر شخصی‌سازی محتوا بر

سلوک دیجیتال: بازخوانی مفهوم خلوت و فنا در عصر شبکه‌های اجتماعی؛ فاضلی و شمسائی | ۵۵

عمق مراقبه‌ی ذهنی؛ و چهارم، مطالعه‌ی اخلاق طراحی در واقعیت مجازی و واقعیت افزوده، به‌منظور فهم نقش فناوری‌های نوین در شکل‌دهی به تجربه‌ی حضور متعالی. این مسیرها می‌توانند پایه‌گذار حوزه‌ای جدید در مطالعات میان‌رشته‌ای میان فلسفه تکنولوژی، عرفان و روان‌شناسی رسانه باشند و درنهایت به شکل‌گیری «اخلاق سلوک دیجیتال» به‌عنوان شاخه‌ای مستقل در فلسفه ارتباطات منتهی شوند.

تعارض منافع

تعارض منافع ندارم.

ORCID

Firooz Fazeli

Roxana Shamsaei

<https://orcid.org/0000-0003-4801-4180>

<https://orcid.org/0000-0002-6123-3348>

منابع

- افخمی ستوده، مرضیه. (۱۴۰۴). پرتوی از عرفان و تصوف در اشعار منقبتی قرن‌های هشتم و نهم هجری. *مطالعات ادبیات شیعی*، ۲ (۵)، ۱۷۳-۲۰۹.
- ایزدپناهی، ع.، پرهیزکاری، م.، و سیدصادقی، س. م. (۱۴۰۳). بررسی و مقایسه ابعاد و مؤلفه‌های تزکیه نفس و تربیت انسان در دیوان غزلیات شمس مولانا جلال‌الدین محمد بلخی با آرای امام محمد غزالی، ابن عربی و ملاحمد نراقی. *گنجینه زبان و ادبیات فارسی*، ۲ (۲)، ۲۴۱-۲۵۶. دانشگاه آزاد اسلامی واحد بوشهر.
- خانیک، هادی و خجیر، یوسف. (۱۳۹۸). ظرفیت‌ها و چالش‌های شبکه‌های اجتماعی مجازی برای جامعه مدنی ایران. *مطالعات رسانه‌های نوین*، ۵ (۱۷).
- روحانی‌نژاد، ح. (۱۳۸۸). حقیقت و مراحل سلوک. *پژوهش‌نامه اخلاق*، ۲ (۶، زمستان)، ۱۱۲-۱۵۰. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- ریتز، ه. (۱۳۷۹). *دریای جان* (ترجمه مهرآفاق بی‌بردی، چاپ دوم). مشهد: الهادی.
- زمانه قدیم، نوید، خسروی، حسن و افشاری، مریم. (۱۴۰۰). چالش‌های زیست فناوری از منظر حق بر دانستن. *حقوق پزشکی*، ۱۵ (۵۶).
- طارمی، اصغر و فیاض، مهدی. (۱۴۰۱). تحلیل جایگاه محیط‌زیست در عرفان اسلامی (بر اساس آثار برجسته شعر عرفانی فارسی). *سبک‌شناسی نظم و نشر فارسی (بهار ادب)*، ۱۵ (۷۸)، ۲۰۱-۲۲۱.
- ظفرنوازی، خسرو. (۱۳۸۹). خلوت در عرفان اسلامی. *ادیان و عرفان (عرفان اسلامی)*، ۷ (۲۵)، ۱۰۷-۱۲۰.
- سجادی، س. ا. (۱۳۸۸). قرآن و بازتاب تربیتی روابط چهارگانه انسان. *پژوهش‌های قرآنی*، ۱۵ (۶۰)، ۹۰-۱۳۹.
- شریعت‌نیا، ز.، مهدی‌پور، ح. و رودگر، م. (۱۴۰۴). *بازخوانی مفهوم «سلوک» در بستر علوم انسانی*. *مجله جامعه‌پژوهی فرهنگی*، ۱۶ (۲)، ۱۷۷-۲۰۰. رتبه ب، ISC.
- غزالی، م. (۱۳۷۷). *احیاء علوم‌الدین*. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- غزازی، ا. (۱۳۹۵). رابطه انسان و خدا از دیدگاه مارتین بوبر. *فصلنامه اسفار*، ۲ (۴)، ۳۱-۴۹.
- غلامرضایی، ج. و سلطانی، س. ز. (۱۴۰۳). *بازخوانی لزوم شناخت و کارکردهای استاد اخلاق در*

سلوک دیجیتال: بازخوانی مفهوم خلوت و فنا در عصر شبکه‌های اجتماعی؛ فاضلی و شمسانی | ۵۷

تربیت سلوکی. پژوهشنامه عرفان، ۳۰ (بهار و تابستان)، ۱۱۴-۱۳۱. رتبه ب، ISC.
کمری‌راد، ح، برزویی، ر، الهامی، ش، و علوی، ر. (۱۴۰۲). بررسی شکل‌گیری سلامت
اجتماعی انسان در ارتباط با خود و دیگران. *سبک زندگی اسلامی*، ۷، ۳۸۲-۳۹۳.
فرقانی، محمدمهدی و مهاجری، ربابه. (۱۳۹۶). رابطه بین میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی
مجازی و تغییر در سبک زندگی جوانان. *فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین*، سال چهارم،
شماره ۱۳، بهار ۱۳۹۷، ۲۵۹-۲۹۲.

فناپی اشکوری، محمد. (۱۳۹۰). فلسفه عرفان عملی. *حکمت اسراء*، ۳ (۹)، پاییز، ۱۰۷-۱۳۴.
موسوی، آرش و الستی، کیوان. (۱۳۹۵). شبکه‌های اجتماعی و خلوت انسانی. *راهبرد فرهنگ*، ۹
(۳۴).

محمدی، جمال؛ خالق‌پناه، کمال؛ و غلامی، الهه. (۱۳۹۵). تجربه مصرف شبکه‌های اجتماعی
(مورد مطالعه: شبکه اجتماعی «بی‌تاک»). *فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران*، دوره نهم،
شماره ۴، زمستان ۱۳۹۵، ۵۹-۸۱.

موحدی اصل، محسن و دیرباز، عسکر. (۱۳۹۸). بررسی مسئله جعل در فلسفه و عرفان بر اساس
دیدگاه صدرالمتهلین و امام خمینی (ره) و علامه حسن‌زاده آملی. *حکمت عرفانی*، ۹ (۱)،
پیاپی ۱۶

نصری، ا. (۱۳۸۴). زیبایی‌گرایی در ادبیات عرفانی (از قرن ششم تا هشتم هجری). *نامه پارسی*، سال
دهم، شماره دوم، ۵۱-۶۵.

References

- Borgmann, A. (1984). *Technology and the character of contemporary life: A philosophical inquiry*. University of Chicago Press.
Verbeek, P.-P. (2011). *Moralizing technology: Understanding and designing the morality of things*. University of Chicago Press.

References (In Persian)

- Afkhami Sotoudeh, Marzieh. (1404). A Ray of Mysticism and Sufism in the Panegyric Poems of the Eighth and Ninth Centuries AH. *Shia Literature Studies*, 2(5), 173-209. <https://doi.org/10.22034/ssl.2024.713201> (In Persian)
Izadpanahi, A., Parhizkari, M., & Seyed Sadeghi, S. M. (1403). Examination and Comparison of Dimensions and Components of Self-Purification and Human Education in the Divan of Ghazals of Shams by Mawlana

- Jalal al-Din Muhammad Balkhi with the Views of Imam Muhammad Ghazali, Ibn Arabi, and Mulla Ahmad Naraqī. *Treasury of Persian Language and Literature*, 2(2), 241–256, Islamic Azad University Bushehr Branch. <https://doi.org/10.61838/jtpll.162> (In Persian)
- Khaniki, Hadi, & Khajir, Yousef. (1398). Capacities and Challenges of Virtual Social Networks for Iranian Civil Society. *New Media Studies*, 5(17). <https://doi.org/10.22054/nms.2019.37923.638> (In Persian)
- Rouhani Nejad, H. (1388). Truth and Stages of Spiritual Journey. *Ethics Research Journal*, 2(6, Winter), 112–150. Institute for Islamic Culture and Thought. (In Persian)
- Ritter, H. (1379). *The Ocean of the Soul* (Translated by Mehr Afaq Bibordi, Second Edition). Mashhad: Al-Hadi. (In Persian)
- Zamaneh Qadim, Navid, Khosravi, Hassan, & Afshari, Maryam. (1400). Challenges of Biotechnology from the Perspective of the Right to Know. *Medical Law*, 15(56). <http://ijmedicallaw.ir/article-1-1053-fa.html> (In Persian)
- Taremi, Asghar, & Fayyaz, Mehdi. (1401). Analysis of the Position of the Environment in Islamic Mysticism (Based on Prominent Works of Persian Mystical Poetry). *Stylistics of Persian Prose and Poetry (Bahar Adab)*, 15(78), 201–221. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22517979.1397.71.237.10.3> (In Persian)
- Zafar Navaei, Khosrow. (1389). Solitude in Islamic Mysticism. *Religions and Mysticism (Islamic Mysticism)*, 7(25), 107–120. (In Persian)
- Sajjadi, S. A. (1388). The Quran and the Educational Reflection of Human's Fourfold Relationships. *Quranic Research*, 15(60), 90–139. (In Persian)
- Shariat Nia, Z., Mehdi Pour, H., & Rudgar, M. (1404). Re-reading the Concept of "Spiritual Journey" in the Context of Humanities. *Journal of Cultural Sociology*, 16(2), 177–200. Rank B, ISC. <https://doi.org/10.30465/scs.2024.49467.2882> (In Persian)
- Ghazali, M. (1377). *Revival of Religious Sciences*. Tehran: Scientific and Cultural Publications. (In Persian)
- Ghazazani, A. (1395). The Relationship Between Human and God from Martin Buber's Perspective. *Esfar Quarterly*, 2(4), 31–49. (In Persian)
- Gholamrezaei, J., & Soltani, S. Z. (1403). Re-reading the Necessity of Knowing and the Functions of the Ethics Teacher in Spiritual Education. *Mysticism Research Journal*, 30 (Spring and Summer), 114–131. <http://doi.org/https://doi.org/10.22034/15.30.113> (In Persian)

- Kamari Rad, H., Barzoui, R., Elhami, Sh., & Alavi, R. (1402). Examining the Formation of Human Social Health in Relation to Self and Others. *Islamic Lifestyle*, 7, 382–393. (In Persian)
- Forqani, Mohammad Mehdi, & Mohajeri, Rababeh. (1396). The Relationship Between the Use of Virtual Social Networks and Changes in the Lifestyle of Youth. *New Media Studies Quarterly*, Year 4, Issue 13, Spring 1397, 259–292. (In Persian)
- Fanaei Eshkevari, Mohammad. (1390). Philosophy of Practical Mysticism. *Hikmat Isra*, 3(9), Autumn, 107–134. (In Persian)
- Mousavi, Arash, & Elasti, Keyvan. (1395). Social Networks and Human Solitude. *Cultural Strategy*, 9(34). (In Persian)
- Mohammadi, Jamal; Khaleq Panah, Kamal; & Gholami, Elaheh. (1395). Experience of Social Media Consumption (Case Study: “BeTalk” Social Network). *Iranian Cultural Research Quarterly*, Volume 9, Issue 4, Winter 1395, 59–88. (In Persian)
- Movahhedi Asl, Mohsen, & Dirbaz, Askar. (1398). Examining the Issue of Forgery in Philosophy and Mysticism Based on the Views of Sadr al-Muta’allehin, Imam Khomeini (RA), and Allameh Hasan Zadeh Amoli. *Mystical Wisdom*, 9(1, Consecutive 16). (In Persian)
- Nasri, A. (1384). Aestheticism in Mystical Literature (From the Sixth to the Eighth Century AH). *Persian Letter*, Year 10, Issue 2, 51–65. (In Persian)

استناد به این مقاله: فاضلی، فیروز، شمسانی، رکسانا. (۱۴۰۴). سلوک دیجیتال: بازخوانی مفهوم خلوت و فنا در عصر شبکه‌های اجتماعی، فصلنامه مطالعات رسانه‌های نوین، ۱۱(۴۱)، ۲۷–۵۹. DOI: 10.22054/nms.2025.89384.1927

New Media Studies is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License..